

ARQUEOLOGIA DELS POBLATS MEDIEVALS ANDORRANS ABANDONATS

Xavier Llovera

Estat de la qüestió

Com veurem més endavant, els nuclis de població que hi havia a Andorra en època medieval eren molt petits. En la majoria dels casos es tractava de construccions aïllades del tipus masos o alous. De les poblacions que havien estat parròquia, no se n'abandonà cap. Només alguns nuclis de població dispersa deixaren de funcionar o canviaren de funcionalitat.

L'estudi arqueològic mostra que els poblats que foren abandonats en època medieval no han estat sotmesos a les grans modificacions que reberen la majoria d'hàbitats d'aquest moment en èpoques posteriors i, per tant, solen conservar molt millor la pròpia estructura. Malauradament hi ha una gran continuïtat d'ocupació en la majoria de poblacions a partir de l'Edat Mitjana.

D'altra banda, a Andorra s'han realitzat poques prospeccions per poder estudiar aquest tema. En els

Fig. 1. Vista del Conjunt de les Bons. Pot observar-se que la part més alta, on hi ha les restes de diverses construccions medievals i l'església, és la zona que probablement quedà deshabitada a partir del segle XVI o XVII.

pocs casos que s'ha fet, tant la documentació arqueològica com la documentació escrita han donat pocs resultats. Som, però, molt conscients que l'estudi microregional d'aquests jaciments és l'únic que ens permetrà, als historiadors, de treure conclusions generals.

Són molts els problemes amb què ens podem trobar a l'hora de fer l'estudi, al marge de les poques excavacions que fins ara s'han fet. En primer lloc, els poblats que podem localitzar a Andorra, o en la gran majoria de zones de l'Alt Pirineu, són d'una grandària certament reduïda, amb tots els inconvenients que això comporta (informació restringida, arquitectura i estructures molt senzilles, llargues perdurances que dificulten la cronologia, problemes d'erosió, etc.). En segon lloc, l'estudi demogràfic a partir de les restes antropològiques es troba en la fase inicial. Finalment hi ha una gran mancança d'estudis sobre la documentació històrica escrita. En aquest sentit, de moment només s'ha pogut consultar una part de la documentació, bàsicament aquella que es troba a l'Arxiu Diocesà de la Seu d'Urgell, Armari de les Sis Claus, i als Arxius Nacionals d'Andorra. En canvi, no s'han pogut consultar els arxius notariaus que aportarien molta més informació útil per a aquest tipus d'estudis. Per això, experiències com la realitzada per E. Baratier (1961 i 1970) i G. Démians d'Archimbaud (1980) a Provença ara i aquí són impensables.

Distribució de la població

La mateixa formació geogràfica d'Andorra obliga a situar tots els nuclis d'hàbitat seguint les principals valls. Les terrasses fluvials són molt limitades i sovint es reserven per al conreu.

A partir de la documentació escrita, s'han pogut situar 93 llocs habitats entre els segles IX i XIII, alguns situats sobre estructures habitades anteriorment. L'estudi dels nuclis de població, però, com en la majoria de les zones d'Europa occidental, va molt endarrerit. Pel que fa a Andorra, s'han estudiat més de 200 documents, que són els que han permès de situar la majoria dels nuclis medievals, així com de fer una valoració general sobre aquest poblament. Pel que fa a l'arqueologia, que ens permet aprofundir molt més sobre la morfologia i el funcionament d'aquests espais, encara es troba als inicis de la tasca, i els resultats que tenim són massa pocs per poder conèixer la forma de vida que s'hi desenvolupava.

De moment, només tenim parcialment excavats el jaciment de Sant Vicenç d'Enclar i una petita zona del conjunt medieval de Les Bons. El primer ha donat bons resultats i fins i tot podem dir que una bona part dels coneixements que tenim sobre la vida quo-

tidiana a l'Edat Mitjana a Andorra provenen d'aquestes excavacions. Respecte a Les Bons, només s'ha excavat una torre de defensa, probablement lligada a un altre edifici format per una casa forta, part de les canalitzacions, accessos i dipòsits. A més a més, es coneix algun recinte que podria ser algun lloc d'hàbitat, i se suposa també que a sota d'alguns dels edificis de l'actual poble de Les Bons, es podrien trobar més restes.

Fig. 2. Restes del dipòsit d'aigua de les Bons.

A partir de la documentació estudiada i de les construccions religioses que es conserven, podem tenir també una colla de coneixements generals sobre la distribució:

— Així, podem dir que a partir del segle XI, en ple moment de repoblació del Pirineu, hi ha una certa regularitat en les distàncies escollides per a l'establiment dels nuclis de població.

— El paisatge humà s'ordena bàsicament a partir de les conques fluvials dels rius Valira i els seus principals afluents. Aquests nuclis tenen contactes entre ells, però hi ha un lligam important amb el nucli de la Seu d'Urgell que controla administrativament i econòmicament la zona.

— Els nuclis de població s'adapten perfectament al medi. Se situen en llocs on l'agricultura és relativament fàcil i que tenen fonts d'aigua a prop (Sant Vicenç d'Enclar seria el que la té més lluny). Respecte a l'alçada, cap dels nuclis que ens apareixen en els textos anteriors al segle XV no està per sobre dels 1.430 m. La majoria se situa als fons de les valls o en àmplies terrasses situades en zones altes llevat de Sant Vicenç d'Enclar que té, a més, una posició estratègica.

— L'aprofitament de coves i balmes, tan habitual a la Catalunya Vella, no apareix de forma clara en els textos, però és probable que una estructura que aparegué en el nivell 2 de la Balma de la Margineda, i que feia un tancat, fos d'aquesta època. Pròxima a aquesta, a l'anomenada Cova 1 de la Margineda, hi ha una

estructura similar força ben conservada que també ho podria ser. De moment no s'hi ha fet cap tipus de prospecció. Es tracta de parets de pedra d'esquist, poc seleccionada, unides amb fang i terra i que formen un tancat al voltant de la Balma i tanquen l'entrada a la cova. En tot cas, futures excavacions ens podran dir si es tractava d'un lloc d'hàbitat o si era un simple corral per tancar-hi el bestiar.

— La majoria de nuclis d'aquest moment són simples unitats de producció agrícola, tipus masos o alous. Les parròquies, així encara s'anomenen a Andorra les circumscripcions administratives, serien els nuclis més grans.

Alguns casos concrets

De tots els nuclis que apareixen en els textos medievals, Engolasters, Sant Martí de Nagol i Sant Vicenç d'Enclar deixen de ser nuclis permanents d'habitació. Caselles trasllada possiblement part de la població a Canillo, i a Les Bons s'abandona la part alta del nucli, on actualment trobem les restes del castell, recintes i construccions la utilització dels quals de moment desconeixem, i l'església; les cases s'amunteguen a la part més baixa del puig, vora el riu.

Pel que fa a Engolasters, creiem que es tracta d'una propietat rural, on podien viure dues o tres famílies. Desconeixem totalment quines construccions podia haver-hi, llevat de l'església. Apareix citat amb caràcter de poblament en alguns documents, datables entre el 1065 i el 1275. Fins ara no s'hi ha realitzat cap prospecció arqueològica.

Sant Martí de Nagol era, si més no l'any 1048, una propietat de l'església de Santa Maria de la Seu d'Urgell. La trobem citada en altres documents fins al 1214. La mateixa morfologia del terreny no va permetre que aquest nucli creixés. Es tracta d'un terreny espatat, amb terres de secà. S'ha excavat l'església i una part de la necròpolis, però de moment no coneixem cap tipus d'instal·lació civil.

Caselles apareix citat des de mitjan segle XI fins a les acaballes del segle XVI. Curiosament, però, en les actes de les visites pastorals dels anys 1312, 1561 i 1513 (no es conserva cap document sobre visites intermèdies), no consta que paguin els censos anuals. Pensem que s'hi continuava vivint, o almenys l'església continuava funcionant amb la gent de Canillo i el Vilar. Només s'han realitzat excavacions al cementiri.

El cas més estudiat és el de Sant Vicenç d'Enclar. S'hi han realitzat vuit campanyes d'excavacions arqueològiques. L'interès d'aquest nucli, pel que fa al tema dels poblats abandonats, és que aquest lloc ha estat ocupat en diverses ocasions. La darrera fou a finals del segle XIII, moment que s'abandonen nom-

Fig. 3. Vista de l'església i del cementiri de Sant Vicenç d'Enclar.

broses ocupacions medievals. Les causes d'aquesta desocupació no foren les mateixes que provocaren la de la majoria de poblats d'aquest tipus.

La mateixa situació física del poblat de Sant Vicenç d'Enclar ja ens fa pensar d'entrada en el caràcter estratègic més que no pas econòmic. Malgrat que durant tota l'Edat Mitjana tingué categoria de «*castrum*», no sempre fou aquesta la seva missió princi-

Fig. 4. Perspectiva dels sectors M1, T1 i H4 de Sant Vicenç. Aquesta zona es potencià bàsicament des de finals del segle XII a finals del XIII. A partir de 1288, s'abandona el poblat.

pal. La documentació escrita que fa referència a aquest nucli és força escassa i sovint poc entenedora. És un dels casos evidents en què l'arqueologia ha pogut donar molta més informació que la documentació.

La primera seqüència històrica d'una certa importància que trobem a Sant Vicenç d'Enclar, cal cercar-la durant el període tardo-romà. És una ocupació per ara mal coneguda, la durada de la qual encara no podem valorar. Desconeixem què podia passar entre els segles V/VI i el segle IX, encara que la hipòtesi que sembla més vàlida és que fou abandonat. A mitjan segle X, el castell i l'església apareixen citats per primera vegada. Es tracta de l'Acta de Consagració de Sant Martí i Sant Feliu de Castellciutat de l'any 952. En aquest document el comte Borrell atorga a l'església les pertinences, les terres i les vinyes que té a Andorra, i entre d'altres se cita el lloc de Sant Vicenç. En aquest moment, al Roc d'Enclar ja hi havia l'església actual, una torre que hem situat a la part més alta del puig (vegeu M2 en el mapa topogràfic), i alguna altra construcció, probablement de fusta, que no coneixem.

Fig. 5. Vista des del campanar, del sector A i B de Sant Vicenç. Aquesta zona es potència sobretot des de mitjan segle X a finals de l'XI.

Gairebé un segle i mig més tard, vers el 1099, el comte Ermengol V i la seva esposa concedeixen l'església de Castellciutat i els seus béns al monestir de Sant Serni de Tavèrnoles; incloent-hi l'església de Sant Vicenç i, per tant, les seves rendes. Durant aquest període, que va des de mitjan segle X fins a finals del XII (1190), hi ha probablement un desenvolupament del sector agrícola respecte de la importància que pugui tenir com a castell. El període durant el qual va pertànyer al monestir benedictí de Tavèrnoles fou probablement el més fructífer. Des del punt de vista arqueològic és molt difícil separar aquestes dues fases (952-1099 i 1099-

1190), però sí que podem dir que és el moment que la vida es desenvolupa a l'entorn de l'església (sectors C1, C2, H3, α - β i σ i τ). Són construccions molt senzilles fetes de fusta, parets de pedra seca per ter-

Fig. 6. Cup per a la fermentació del vi. Es tracta també d'una de les estructures de la zona bàsicament utilitzada entre els segles X i XI.

raplenar, i en rares ocasions de pedra i morter (cup per a la producció del vi i petit recinte adossat al campanar on hi havia una sitja). Es conserven nombroses estructures per a l'emmagatzematge d'aliments (es conserven algunes llavors de cereals domèstics). Sabem també que els habitants eren petits ramaders i que consumien força proteïnes animals.

A partir del segon quart del segle XII, s'observa una certa inestabilitat entre el bisbe d'Urgell i els Castellbò, que s'intensifica a partir de 1188. L'any 1190 el comte Ermengol VIII dóna a Arnau de Castellbò i als seus successors el castell de Sant Vicenç. Probablement sigui entre aquesta data i l'any 1278 que el nucli del puig d'Enclar canvia d'orientació. D'un nucli dedicat bàsicament a l'agricultura es passa a un centre estratègic fruit de les desavinences entre el bisbe d'Urgell i els senyors de Castellbò en una primera fase i els de Foix en una segona. En aquest moment s'amplia considerablement la zona dedicada a Castell (vegeu topogràfic: M1, T1, H1, H4, H5, H6 i H7). Finalment, l'any 1288 el comte de Foix, Roger Bernat III, es veu obligat a signar el segon Pareatge d'Andorra. Pel que fa al Castell de Sant Vicenç, en aquest document s'hi expressa clarament que s'aturin les obres i s'enderroqui el castell que s'hi està construint. No hi ha més documentació que ens parli del castell, i a partir d'aquest moment passa a ser propietat comunal. L'arqueologia ha demostrat, també, que a partir d'aquest moment només s'utilitza l'església i tant el poblat com el castell queden abandonats.

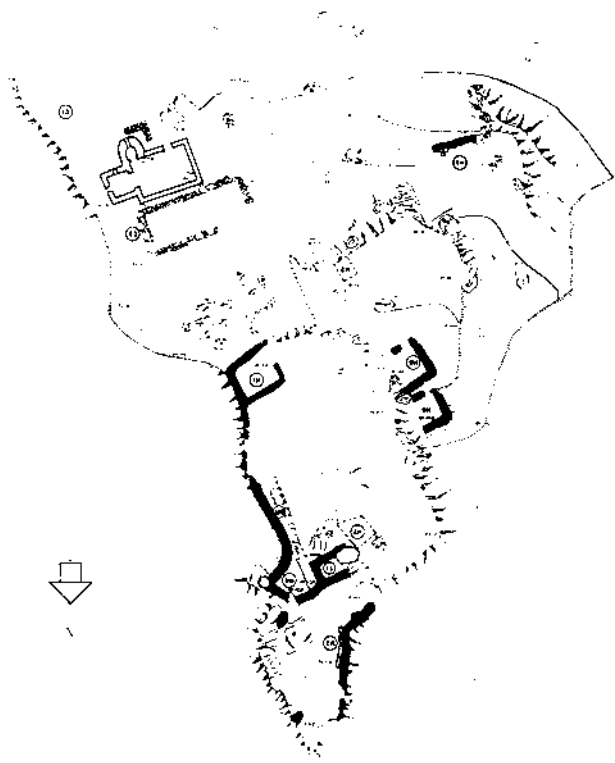

Fig. 7. Plànol topogràfic de la part alta del Conjunt de Sant Vicenç d'Enclar. En trama fina, les construccions de pedra scca, majoritàriament de la darrera fase (segles XII i XIII), en trama fosca les parets de pedra i morter de la primera i segona fase (segles IX-XI).

ABSTRACT

Archaeology of deserted medieval settlements in Andorra

There is in Andorra a great continuity concerning occupation of medieval village settlements. Normally it concerns isolated constructions like «alous» or «masos». Up to now there have been very few excavations carried out in those deserted settlements. On the other hand, documentation studied is very limited. Among deserted settlements we must cite those of Engolasters, Sant Martí de Nagol and Sant Vicenç d'Enclar. Other settlements which can be studied are Casellas whose population was moved to Canillo, and les Bons who was moved out of partially.

The best studied case is Sant Vicenç d'Enclar, a settlement which started its life in the late-roman period and was uninhabited from about VIth century. In IXth century the settlement was newly occupied up to the end of XIIIth century. During this long period the settlement village always had a certain strategic character, although this is not its major func-

tion. In that way we can say that between the end of Xth century to the end of XIth century the village settlement had basically an agricultural role. It is from 1190 that its strategic character increased. We can situate the final date of the village settlement in 1288.

BIBLIOGRAFIA

BARATIER, E. (1961); *La démographie provençale du XIIIe au XIVe siècle*, Paris, S.E.V.P.E.N.

BARATIER, E. (1970); *Démographie médiévale dans le Midi méditerranéen. Sources et méthodes*, dins *La démographie médiévale. Sources et méthodes*, Actes du 1er. Congrès de l'Association des Historiens Médiévistes, Nice, Annales de la Faculté des Lettres de Nice, 1972, pp. 9-16.

DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G. (1980); *Les fouilles de Rougiers (Var) Contribution à l'archéologie de l'habitat rural médiéval en Pays Méditerranéen*, Editions du CNRS, Publication de l'URA, n. 6, Archéologie médiévale méditerranéenne, pp. 11-25.

GUILLAMET, J. i LLOVERA, X. (1986); *Sant Vicenç d'Enclar: El sector C2*, «Butlletí 1», Ed. C.A.C.H., Andorra la Vella, pp. 29-60.

V.V.A.A. (1985); *Le domaine archéologique d'Andorre*, «Histoire et archéologie» n. 96, Dijon.

V.V.A.A. (1989); *Andorra Romànica*, Ed. Enciclopèdia Catalana, Govern d'Andorra.

V.V.A.A. (1989); *Andorra Arqueològica*, Ed. Conselleria d'Ed. i Cultura, Govern d'Andorra, Andorra la Vella.

V.V.A.A. (1989); *Andorra Medieval*, Ed. Conselleria d'Ed. i Cultura, Govern d'Andorra, Andorra la Vella.

Xavier LLOVERA i MASSANA. Arqueòleg. Patrimoni Artístic Nacional d'Andorra.